प्राथमिक तहमा बहुकक्षा शिक्षणको प्रभावकारिता

त्रिभवुन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको
आवश्यकता पूरा गर्नको लागि
तयार गरिएको
शोधपत्र

शोधकर्ता
कृष्णप्रसाद सिग्देल
परीक्षा रोल नं. : २४०००४२/२०६६
त्रि.वि. दर्ता नं. : ७१७३-८८

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन
कार्त्तिक, २०७२

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस
SAPTAGANDAKI MULTIPLE CAMPUS
(Affiliated to T.U. and HSEB, Nepal)

भरतपुर, चितवन, नेपाल
Bharatpur, Chitwan, Nepal

प.सं./L.No. :
च.नं./Ref.No. :

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवनविश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तहएम्. एड्. दोस्रो वर्षको आवश्यकता पूरा गर्नका निमित्त शोधकर्ता कृष्णप्रसादसिग्देलले "**प्राथमिक तहमा बहुकक्षा शिक्षणकोप्रभावकारिता**"विषयकशोधपत्र मेरो प्रत्यक्षनिर्देशनमातयार पारिएको हुनाले आवश्यकमूल्याङ्कनको निमित्तसिफारिस गर्दछु ।

....
उप.प्रा. कुवेरनाथशर्मा
(शोधनिर्देशक)
शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन

मिति :२०७२।०६।२२(९ अक्टूबर, २०१५)

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस
SAPTAGANDAKI MULTIPLE CAMPUS
(Affiliated to T.U. and HSEB, Nepal)

भरतपुर, चितवन, नेपाल
Bharatpur, Chitwan, Nepal

प.सं./L.No. :
च.नं./Ref.No. :

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

स्वीकृति- पत्र

त्रिभुवनविश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शिक्षा योजनातथाव्यवस्थापनविभाग स्नातकोत्तर तहएम्. एड्. दोस्रो वर्षको आवश्यकतापूरा गर्नकोलागिविद्यार्थी कृष्णप्रसादसिग्देलद्वारा तयार पारिएको **प्राथमिकतहमाबहुकक्षा शिक्षणको प्रभावकारिता**विषयमाशोधकार्य पूरा गरी स्वीकृतिकालागि प्रस्तुतगर्नु भएको शोधपत्रमूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

1. उप. प्रा. कुवेरनाथशर्मा
   विभागीयप्रमुखतथाशोध निर्देशक ....

2. उप. प्रा. होमनाथ सापकोटा
   शोध सदस्य ....

3. उप. प्रा. देनप्रसाद लामिछाने
   शोध सदस्य ....

4. प्राध्यापकश्री गिरीराज पाडेल
   बाह्य परीक्षक ....

मितिः २०७२।०७।१५

Tel.: 056-520754, 522558, 523021, Fax: 056-523021, E-mail: saptagandaki@yahoo.com, smc.bharatpur@gmail.com

कृतज्ञता

त्रिभुवनविश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, सप्तगण्डकी बहुमुखीक्याम्पस, शैक्षिक योजनातथाव्यवस्थापनविभागअन्तर्गतकोआवश्यकता पूरा गर्नको लागि यो शोधपत्रतयार पारिएको छ ।

यस शोध कार्यलाई सफलवनाउनकालागिआफ्नो व्यक्तिगततथाअध्यापन सम्बन्धीव्यस्तताको बावजुदपनिशोधपत्रको शुरु देखि अन्त्यसम्म सधैं सद्भावपूर्ण तरिकाले सल्लाह, सुझावतथामार्गदर्शन गर्नुहुने यस विभागकाविभागीयप्रमुखतथाशोध निर्देशकउप. प्राध्यापककुवेरनाथशर्मा प्रति हृदय देखि नै हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यसै गरी उप. प्राध्यापकहोमनाथ सापकोटा उप.प्रा. देन प्रसाद लामिछानेज्यूहरुवाट शोधकार्यकालागिप्राप्त सुझाव, सल्लाहतथामार्गदर्शनकालागिहार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा यो शोधपत्र कम्प्यूटर टाइप गरी तयार गर्न सहयोग पुऱ्याउने सौरभ फोटोकपी परिवार प्रतिसमेत हार्दिक आभार व्यक्तगर्न चाहन्छु । यो शोध यस विषयसंग सम्बन्धित सबै व्यक्तिहरुको लागिउपयोगीहुनेछ भन्ने कुरामाविश्वास लिएको छु ।

कृष्णप्रसादसिग्देल

एम.एड.दोश्रो वर्ष

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

मिति: २०७२।०६।२२

शोध सार

शिक्षाविकासको मेरुदण्ड हो । व्यक्तिको सर्वाङ्गिण विकासको माध्यमहो । थोरैशिक्षकतथातालिमप्राप्तशिक्षकको अभावभएको, भौगोलिकतथाअन्यविविधकारणले गर्दा अन्यत्रशिक्षाहासिलगर्न जानन‌सक्ने अवस्थाभएकाबालबालिकाहरुकालागिबहुकक्षा शिक्षण आवश्यक देखिनछ यिनै कुरालाई दृष्टिगत गर्दै प्राथमिकतहमाबहुकक्षा शिक्षणको प्रभावकारितानामकशीर्षकमागरिएको प्रस्तुतशोधपत्रलाई प्राथमिकविद्यालयहरुमाबहुकक्षा शिक्षणको वर्तमानअवस्थापहिचानगर्नु, बहुकक्षा शिक्षणको प्रभावकारिताको लेखाजोखागर्नु, बहुकक्षा शिक्षणमा देखापरेका समस्याहरु पहिचान गरी समस्या समाधानकाउपायहरु पहिल्याउनु जस्ता उद्देश्यमा केन्दितगरिएको छ ।

अध्ययनलाई उद्देश्यअनुसार पूर्णताप्रदानगर्न निश्चित समय, स्रोत र साधनलाई मध्यनजर गर्दै परीसिमाद्वारा सिमाङ्कनगरिएको छ । एल्टन मायो, मेरीपार्कर फलेटको मानवव्यवस्थापन सिद्धान्त र मास्लोको अभिप्रेरणा सम्बन्धी सिद्धान्तलाई आधार मानेर गोरखाजिल्ला घैरुङ स्रोतकेन्द्र अन्तरगत रहेका २० वटा विद्यालयहरु मध्येमाउद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट विधिकाआधारमा७ वटा विद्यालयका७जनाशिक्षक, ७जनाप्रधानाध्यापक, ७जनावि.व्य.स. अध्यक्ष, ५।५ जनाको विद्यार्थी समुह र सम्बन्धित स्रोनकेन्द्रका स्रोतव्यक्ति गरी जम्मा ५७जनालाई अध्ययनको जनसङ्ख्याका रुपमा छनोट गरिएको छ ।अध्ययनकालागिविद्यालयअनुगमनफारम,प्रश्नावली र समुह छलफल सूचीको प्रयोग गरिएको छ । तथ्याङ्कको द्धितीय स्रोत अन्तरगत इमेल, इन्टरनेटको समेत प्रयोग गरी आवश्यक सूचनाहरु सङ्कलनगरिएको छ ।

अध्ययनकालागि छनोटमा परेका विद्यालयबाट प्राप्तजानकारी अनुसार बहुकक्षा शिक्षणमाकक्षा सञ्चालनमातालिमअप्राप्त र माथिल्लो योग्यतानभएको शिक्षकले सञ्चालन गरेको पाइयो ।जसले गर्दा कक्षा सञ्चालनमाअसहजताहुनुका साथै प्रभावकारी ढंगले कक्षा सञ्चालनहुननसकेको पाइयो । अधिकांशविद्यालयको भौतिकपक्ष राम्रो रहेको पाइयो भने आर्थिक, प्रशासनिकतथा शैक्षिकपक्षतथाशिक्षाको गुणस्तर राम्रो भएको पाइएन । छनोटमा परेकाविद्यालयमाबहुकक्षा शिक्षणको अवस्थालाई हेर्दा धेरैजसो विद्यालयमाशिक्षण सामग्रीको

उचित ढंगले प्रयोग गरेको पाइएन । उपयुक्त शिक्षण विधि र क्रियाकलाप सञ्चालन गरेको पाइएन ।

अध्ययन र अनुसन्धानमा परेकाविद्यालयको गतिविधि हेर्दा बहुकक्षा शिक्षणको अभ्यासले शिक्षणमा राम्रो प्रभावकारीताहुननसकेको पाइयो । विशेष गरीकक्षा १-३ कालागि यो विधि बढी उपयुक्त रहेको पाइयो । त्यसमापनि गणित, सि.अ.क., शारीरिक तथादुनोट, चित्रकला, विज्ञान विषयमा बढी मात्रामाउपयुक्तभएको पाइयो । सरकारी दरबन्दीमा रहेकाशिक्षकशिक्षिका पूर्ण तालिमप्राप्त देखियो भने स्थानीय स्रोतबाट परिचालितनिजी स्रोतकाशिक्षकशिक्षिकाहरु भने तालिमको अवसरबाट वन्चित रही धेरै जसो पुरानो विधिबाट नै शिक्षण गरेको पाइयो । बहुकक्षा शिक्षणमा विधि, शिक्षण तरिकातथाक्रियाकलाप, कक्षाक्रियाकलापमा समेत अप्ठ्यारो महशुस गर्नुका साथैबार्षिक कार्य योजनाअनुसार कक्षा सञ्चालनगर्न नसकेको पाइयो । स्थानीय सामग्रीको मात्र केहीप्रयोग गरेको पाइयो । वढी किताबी ज्ञान वाशिक्षक केन्द्रीतविधिले कक्षा सञ्चालनभएको पाइयो भने विद्यार्थी केन्द्रितविधिअवलम्बन गरेको पाइएन । विद्यालयमाभौतिक सुविधाको अभाव, कक्षागतशिक्षकबमोजिमशिक्षक सङ्ख्याकम र विद्यार्थी सङ्ख्याअनुसार भने यो शिक्षण पद्धतितालिमनलिइकनपनिअपनाएको हुँदा उपलब्धीपूर्ण नै देखियो । छनोटमा परेको विद्यालयबाट प्राप्तजानकारी अनुसार बहुकक्षा शिक्षणमा देखा परेकाकमीकमजोरीलाई न्यूनीकरण गरेर उपयुक्त ढंगबाट सञ्चालनगर्न सकेका खण्डमा अल्पशिक्षक, कमविद्यार्थी, भौतिक असुविधाकाकारणले गर्दा माथिल्लो शिक्षाकालागिअन्यत्रजाननसकेकाबालबालिकाकालागि समेत बहुकक्षा शिक्षणले प्रभावकारी भूमिकानिर्वाह गर्न सक्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

विषय सूची

सिफारिस पत्र	
स्वीकृतिपत्र	
कृतज्ञता	iii
शोधसार	iv
विषय सूची	vi
तालिका सूची	viii
परिच्छेद एक : परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	1
१.२ समस्याको कथन	3
१.३अध्ययनको औचित्य	5
१.४अध्ययनको उद्देश्य	7
१.५ अनुसन्धानात्मकप्रश्नहरु	7
१.६ अध्ययनको परिसिमा	८
१.७ सान्दर्भिक शब्दावलीको परिभाषा	8
परिच्छेददुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनतथा सैद्धान्तिक खाका	
२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	9
२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	19
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	21
परिच्छेदतीन : अध्ययनविधि	
३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	22
३.२ अध्ययनको जनसङ्ख्या र नमूना छनोट	22
३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरु	23
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र विधिहरु	24
३.५ तथ्यांक सङ्कलन र विश्लेषण प्रक्रिया	२६

परिच्छेदचार : तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

४.१ बहुकक्षा शिक्षणको वर्तमानअवस्था 27

४.२ बहुकक्षा शिक्षणको प्रभावकारिता 37

४.३ बहुकक्षा शिक्षणमा आइपरेका समस्याहरु 42

४.४ प्राथमिकतहमाबहुकक्षा शिक्षणमा देखिएका समस्या समाधानकाउपायहरु 45

४.५ प्राप्तिको सारांश ४८

परिच्छेद : पाँचनिष्कर्ष र सुझावहरु

५.१ निष्कर्ष 50

५.२ सुझावहरु 51

५.२.१ नीतिगततह 51

५.२.२ कार्यान्वयनतह 52

५.३.३ अनुसन्धानतह ५३

सन्दर्भग्रन्थ

अनुसूचीहरु

तालिका सूची

तालिका	१	तथ्याङ्क सङ्कलनकालागि छनोट गरिएको जनसङ्ख्याविवरण	14
तालिका	२	नमुना छनोटमा परेकाविद्यालयहरुको शिक्षकविवरण	23
तालिका	३	नमुना छनोटमा परेकाविद्यालयहरुको विद्यार्थी विवरण	31
तालिका	४	नमुना छनोटमा परेकाविद्यालयहरुको भौतिकअवस्था	34
ताकिला	५	नमुना छनोटमा परेकाविद्यालयहरुको आन्तरिक सक्षमताको स्थिति	38
तालिका	६	नमुना छनोटमा परेकाविद्यालयहरुको शैक्षिकअवस्था	39